

<https://doi.org/10.5559/di.28.1.09>

**Johnatan Haskel
i Stian Westlake
CAPITALISM WITHOUT
CAPITAL: The Rise of
Intangible Economy**

Princeton University Press, Princeton i Oxford,
2018., 278 str.

U visoko digitaliziranom i virtualnom svijetu današnjice "kapitalizam bez kapitala" već je uvelike na djelu. Knjiga Johnatana Haskela i Stiana Westlakea sugestivno će nas i argumentirano uvjeriti u to. Ovo zanimljivo štivo rasvjetljuje stanje u kojem se nalazi suvremeni kapitalizam te skreće pozornost na promjene koje imaju dalekosežne posljedice na njegov razvoj i mijenjaju samu bit i obilježja kapitala. Nove tehnologije današnjice oblikuju donedavno nezamisliv izgled kapitalizma 21. stoljeća, koji je sve više nematerijalan, neopipljiv ili pak potpuno virtualan, dodjeljujući mu, naravno, i novu vrijednost.

Johnatan Haskel redovni je profesor Imperial Collegea u Londonu i dobitnik INDIGO nagrade 2017. godine, koja se dodjeljuje istraživačima za znatan doprinos razvoju znanstvene discipline. Njegov suautor Stian Westlake danas je savjetnik britanske vlade za znanost i istraživanja i bivši izvršni direktor britanske fondacije NESTA, koja promiče razvoj inovacija i znanstvenih istraživanja u Ujedinjenom Kraljevstvu.

A što je zapravo kapitalizam bez kapitala? U žarištu interesa ovih dvaju autora jest duboka promjena koja se odigrala u razvijenim kapitalističkim društvima u

zadnja dva desetljeća povećanim ulaganjem u nematerijalna dobra. Za razliku od ulaganja u fizički opredmećen kapital poput tehnologije, ICT opreme, industrijskih strojeva, vozila, poslovnih zgrada, fizičke infrastrukture ili pak ulaganja u industrijske pogone, nematerijalna ulaganja bila su poglavito usmjerena na inovacije, istraživanja, brendove, dizajn proizvoda, ICT software i aplikacije, poslovne procese, razvoj vještina i obrazovanja zaposlenih.

Knjiga je sadržajno podijeljena na dva dijela te sadrži 11 poglavlja.

U prvom dijelu autori opisuju kako je zapravo došlo do uspona tzv. nematerijalnoga gospodarstva. Autori se koriste stvarnim primjerima kako bi slikovito prikazali do kakve je razlike u utvrđivanju vrijednosti i pojavnosti samoga kapitala došlo. Svoju priču započinju procesom utvrđivanja cijene za aerodrom Stanstead prije njegove privatizacije 2012. Okvirna se prodajna cijena odnosila zapravo poglavito na računovodstvenu vrijednost fiksnoga kapitala, koji je obuhvaćao aerodromske zgrade, infrastrukturu, prilazne ceste i slično. Koliko se samo svijet promijenio u samo pet godina! Financijski kapitalizam ovako je utvrđivao tržišnu vrijednost trajnih fizičkih dobara stoljećima. Vrijednost u računovodstvenim bilancama poduzeća bila je prije svega ono što ste mogli dodirnuti ili pogledati u kakvu je fizičkom stanju. A danas je sve drukčije, jer je vrijednost sve više ono nevidljivo i nematerijalno nego ono fizičko.

U uvodu autori ekspliciraju središnji argument ove knjige, a to je da postoji "nešto fundamentalno drukčije kada su u pitanju nematerijalne investicije i da nam razumijevanje stalnog rasta ovakvih ulaganja pomaže da shvatimo neka od ključnih ekonomskih pitanja današnjice: povezanosti inovacija i gospodarskog rasta, rast nejednakosti, ulogu menadžmenta u ovim procesima te financijskih i drugih politika gospodarskih reformi" (Haskel i Westlake, 2018, str. 7).

U drugom poglavlju naslovljenom *Čin nestajanja kapitala* autori naglašavaju ka-

ko su investicije ključni, ako ne i najvažniji, sastojak fenomena rasta gospodarstva, a osobito kapitalne investicije, koje predstavljaju pokretački "animalni duh" svake ekonomije. Međutim, u zadnja tri-četiri desetljeća sama priroda investicija doživjela je supstancijalnu promjenu. U središtu interesa nisu više ulaganja u informatičku i drugu potpornu tehnologiju, iako ona znatno podržavaju temeljnu priču ove knjige. Nove investicije, kako bismo očekivali, ne poprimaju primarno pojavni oblik robota, kompjutera ili pak silikonskih čipova, nego one prije svega podupiru nove ideje, znanja, kompetencije i vještine, naglašeno estetske dimenzije i dizajn proizvoda, brendiranje, informatički software, aplikacije ili pak suradničke mreže klijenata i njihove međusobne odnose.

Knjiga obiluje brojnim slikovitim primjerima iz prakse koji olakšavaju prenošenje i razumijevanje ideja autora širem krugu čitatelja. Takav je i njihov primjer promjene razvoja teretana ili dvorana za vježbanje. Iako sama priroda teretane ne može biti "fizičkija", jer je sva u fizičkim spravama i oblikovanju tijela, u zadnjih deset godina njezino je poslovanje postalo ovisno o brojnim nematerijalnim ulaganjima, poput izgradnje brendova lanaca teretana, softwarea za elektroničko praćenje učinaka vježbanja na tijelo i slično. Slična se transformacija dogodila i s ulaganjima u poslovanje supermarketa, koja su također postala sve više nematerijalna (npr. ulaganja u kompleksne prateće digitalne cjenovne sustave, marketing kampanje, lansiranje vlastitih brendova proizvoda, ulaganja u on-line prodaju, sustave podataka o vjernim potrošačima, potrošačke on-line kartice i slično). Autori se ovdje posvećuju i analizi utjecaja razvoja informatičke tehnologije na produktivnost nematerijalnih

ulaganja. Naime, nematerijalna ulaganja uglavnom više trebaju ljudske resurse, iako su suvremene tehnologije nužne za njihovu realizaciju. Autori to ilustriraju primjerom razvoja taksističke službe Uber, koji ne bi bio moguć bez pametnih telefona i internetskih aplikacija te razvoja mreže slobodnih vozača.

Treće je poglavlje posvećeno velikom problemu mjerenja vrijednosti nematerijalnoga kapitala. Autori iznose poteškoće u realnom mjerenju doprinosa nematerijalnih ulaganja u BDP-u, jer ih službena statistika nacionalnih računa primjereno ne tretira kao investicije ili pak kao proizvodne faktore. Naime, konvencionalne metode statističkoga mjerenja, koje su navikle na računovodstveno "brojenje" sastavnih faktora fizičkoga kapitala, uglavnom ih ignoriraju ili pak podcjenjuju. I pak, u protekloj dekadi ekonomisti su razvili sofisticiranije metode mjerenja vrijednosti i oblika nematerijalnih ulaganja, koje sve bolje mjere njihove učinke na gospodarski rast i razvoj. U nekim zemljama, poput SAD-a, UK-a, Švedske i Finske, godišnja nematerijalna ulaganja znatno, a ponekad i višestruko, nadmašuju ona u fizički opredmećen kapital.

U četvrtom poglavlju autori definiraju četiri ključne osobine nematerijalnih ulaganja: *Scalability* – nadogradivost, *Sunkness* – nepovratnost, *Spillovers* – sposobnost prelijevanja, *Synergies* – sinergičnost. Te četiri osobine čine takva ulaganja temeljno različitima od tradicionalnih ulaganja u fiksni kapital. Važna osobina jest da im se vrijednost može uvećati i dograditi, poput npr. komponenti funkcija ICT sustava i mreža, pametnih telefona i slično. Druga njihova važna osobina jest da su takve investicije zapravo u samoj svojoj srži nepovratni troškovi (*sunk costs* – potonuli troškovi), jer se u načelu ne mogu uvijek nadoknaditi potencijalnom prodajom, jer za jedno poduzeće oni imaju vrijednost, a za drugo nemaju. Nadalje, investicije u nematerijalni kapital u načelu imaju veći *spillover* (učinak prelijevanja) na druga poduzeća ili djelatnost nego ulaganja u fizički kapital. I, naposljetku, njihova je siner-

gičnost također veća, što se najbolje vidi kod kombiniranja funkcija ICT tehnologija, primjerice u mobilnim telefonima.

Druga sadržajna cjelina knjige započinje petim poglavljem, u kojem se potanko analiziraju čimbenici koji su doveli do snažnoga porasta nematerijalnih ulaganja i kako je ta činjenica oblikovala suvremene ekonomske sustave te produktivnost i gospodarsku nejednakost razvijenih kapitalističkih zemalja.

Autori razmatraju izravne ekonomske posljedice investiranja u nematerijalni kapital, osobito sa stajališta prepoznavanja dugoročne gospodarske stagnacije te slabijeg rasta produktivnosti u razvijenim kapitalističkim zemljama. Haskel i Westlake definiraju dugoročnu gospodarsku stagnaciju četirima ključnim međusobno povezanim karakteristikama: niska razina investicija unatoč povijesno niskim kamatnim stopama, slab rast produktivnosti, visoki profiti te povećanje razlike između profitabilnosti i produktivnosti među proizvođačima i djelatnostima. U zaključku poglavlja autori analiziraju u kojoj je mjeri porast nematerijalnih ulaganja zapravo pridonio kompleksnom fenomenu sekularne stagnacije kapitalističkih gospodarstava razvijenoga svijeta.

Šesto poglavlje posvećeno je razotkrivanju utjecaja rasta nematerijalnih investicija na porast ekonomskih nejednakosti u razvijenim zemljama. Ovaj problem vrlo zaokuplja brojne današnje ekonomiste, počevši od Pikettyja, Atkinsona, Stiglitzja i drugih. Autori smatraju da daljnji nastavak rasta nematerijalnih ulaganja može znatno utjecati na produbljanje razine ekonomske nejednakosti dohodaka (*income*) i ukupnoga bogatstva (*wealth*) neke zemlje. Također smatraju da rast novoga nematerijalnog gospodarstva pomaže

objašnjenju tipologije raznih oblika nejednakosti koje danas susrećemo u razvijenim kapitalističkim zemljama. Kako bi bili razumljivi širem čitateljstvu, autori donose i jednostavne razlikovne definicije između dohotka i bogatstva. Nejednakost je mnogo izraženija kad se mjeri vlasništvom nad ukupnim bogatstvom negoli vlasništvom nad ukupnim dohocima. Primjerice, Gini koeficijent nejednakosti jest 0,64 za ukupno akumulirano bogatstvo pojedinaca, dok je samo 0,34 za dohotke. Autori također navode kako je treći oblik značajne ekonomske nejednakosti koju stvaraju ulaganja u nematerijalna dobra – statusna nejednakost. Naime, radnici koji uspješno pregovaraju s poslodavcima u pravilu su vrlo dobro obrazovani, kreativni, kozmopolitski orijentirani pojedinci, otvoreni za nove ideje i inovacije – ukratko, pripadnici tzv. liberalne elite. A porast nematerijalnih ulaganja i njihova značenja u gospodarstvu samo pojačava jaz prema manje obrazovanim i manje spremnim na promjene, što pridonosi jačanju političkoga populizma. Uz to, omogućuje razvoj potencijalne monopolske pozicije najnaprednijih poduzeća kojima je teško konkurirati (npr. Google, Facebook). Ovakva nejednakost poduzeća, naravno, stvara i izrazitu nejednakost zarada među radnicima, ali još više među menadžerima. Sve to postaje prijetnja daljnjem globalnom produbljanju ekonomskih nejednakosti – i dohodaka i ukupnoga bogatstva – pa bogati postaju još disproporcionalnije dominantni vlasnici kapitala (npr. Gates, Zuckerberg).

U sedmom poglavlju autori se usredotočuju na promjene koje su nastupile u infrastrukturi, kako bi se ona bolje prilagodila potrebama rasta nematerijalnih ulaganja. Ono što je očito jest da je potreba za "nevidljivom" infrastrukturom prisutnija više nego ikad: a to su standardi, zaštita autorskih i vlasničkih prava te institucionalna pravila i norme koje podupiru ulaganja poduzeća u nematerijalna dobra. Ukratko, i sama infrastruktura postaje sve manje fizička, a sve više insti-

tucionalna i postmaterijalna, a povjerenje, društvene mreže i društveni kapital postaju osnovne sastavnice komunikacije u nematerijalnom gospodarstvu. Informacijska tehnologija sve više podvlači nebitnost samoga mjesta proizvodnje / davanja usluga te zamjenjuje izravnu komunikaciju, tj. "licem u lice", onom virtualnom. U tom kontekstu i razvoj fizičke infrastrukture odlazi u sasvim drugi plan.

Osmo poglavlje razmatra izazove financiranja nematerijalnih ulaganja. Autori izučavaju u kojoj je mjeri današnji financijski sustav primjeren gospodarstvu koje se u sve većoj mjeri zasniva na nematerijalnim proizvodima, uslugama i drugim neopipljivim dobrima. Zamjetno je da banke nevoljko financiraju poduzeća koja dominantno posluju u nematerijalnim sektorima jer teško mogu kontrolirati stvarnu vrijednost njihova kapitala. S druge pak strane, dionička tržišta često podcjenjuju njihovu vrijednost, a osobito vrijednost troškova uložених u istraživanje i razvoj. Takva situacija pojačava pritisak na ulaganja fondova rizičnoga kapitala, kao i potrebe veće podrške državnih, odnosno javnih, ulaganja u takva poduzeća.

U sljedećem poglavlju autori se bave kompetitivnošću nematerijalnih tržišta te upravljanjem investicijama. Autore posebno zanimaju promjene tržišnih pravila koja nematerijalnim ulaganjima omogućuju zadržavanje kompetitivne prednosti te važnost kompetencija menadžera poduzeća koja se natječu na nematerijalnim tržištima. Osim toga, zanima ih i kako prilagoditi računovodstvenu praksu da bi mogla primjerenom identificirati vrijednost kompetitivnih prednosti nematerijalnih ulaganja, kao i samu vrijednost nematerijalnoga kapitala. Autori donose i neke preporuke za investitore. Upozoravaju na to da je vodstvo nematerijalnih kompanija

izrazito na cijeni, a ulagači koji na vrijeme prepoznaju kompleksnost potreba nematerijalnoga poslovanja uglavnom ostvaruju veliku dobit i pokazuju lukrativnost takvih ulaganja.

U desetom poglavlju autori dotiču pet teških pitanja koja javne politike vezane uz nematerijalna ulaganja moraju riješiti. Prvo pitanje jest *pitanje vlasništva i vlasničkih prava* nad nematerijalnim dobrima. Ono je često sporno i ima tendenciju "prelijevanja" na druge. Odgovor za taj problem daje funkcionalan IPR regulativni okvir. Drugi problem stvara sama *sinergičnost* nematerijalnih ulaganja, koja je u samoj srži svake poslovne inovacije i ključna je osobina koja obilježava najuspješnije kompanije, poput Googlea, Tesle ili pak Applea. Treće je *pitanje financijskoga sustava*, koje je već obrađeno u prethodnom poglavlju. Četvrti problem za javne politike ostaje velik čak i uz uvjet da se uspješno riješe prethodna tri. Naime, teško je ulagaču osigurati *dulje koristi od nematerijalnih ulaganja* jer se prelijevaju na cijelo društvo, a samo dijelom, i to u početnoj fazi, donose zaradu poduzeću koje je lansiralo inovaciju s vlastitim početnim ulaganjima u R&D. Zbog toga ubuduće treba očekivati veće državne potpore ne samo u R&D nego i u kasnijim fazama inovacijskoga procesa, a osobito u komercijalizaciji nematerijalnih proizvoda. Ovakva će promjena iziskivati i promjenu opsega kompetencija i efikasnosti nositelja vladine politike. Peti veliki izazov jest rješavanje različitih oblika *ekonomskih nejednakosti*, kao najvećega problema današnjice. U ovom kontekstu odabir primjerenih javnih politika postaje ključan. Neprijeporno je da postojeći institucionalni okvir kasika za fundamentalnim promjenama koje donosi nematerijalni svijet.

U zaključnom poglavlju autori navode kako porast nematerijalnih ulaganja nije samo trivijalna promjena prirode i oblika samih ulaganja. Ova se ulaganja ponašaju fundamentalno drukčije od onih fizičkih jer mijenjaju samu prirodu gospodarstava u kojima dominiraju. Razotkri-

vajući njihovu prirodu, autori pomažu boljem razumijevanju četiriju osnovnih problema današnjice, poput dugoročne stagnacije razvijenih kapitalističkih gospodarstava, dugoročnog rasta nejednakosti koji može ugroziti samo opstajanje kapitalističkih sustava, daljnju ulogu financijskoga sustava u potpori razvoja nematerijalnog gospodarstva te kakvu institucionalnu infrastrukturu suvremena gospodarstva zapravo trebaju da bi se uopće nastavila razvijati. Na sva ova važna pitanja autori, naravno, nisu mogli dati konačne odgovore, no ova inspirativna knjiga naterat će nas na daljnje razmišljanje o mogućnostima rješenja ovih problema.

Nevenka Čučković

<https://doi.org/10.5559/di.28.1.10>

Siniša Opić, Branko Bognar i Snežana Rašković (Ur.)
NOVI PRISTUPI
METODOLOGIJI
ISTRAŽIVANJA ODGOJA
(NEW APPROACHES
TO RESEARCH
METHODOLOGY IN
EDUCATION)

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2017., 311 str.

U travnju 2017. godine objavljena je monografija *Novi pristupi metodologiji istraživanja odgoja (New Approaches to Research Methodology in Education)*. Nastala je kao sin-

teza promišljanja i znanstvenog rada autora (ukupno njih 18) iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Kanade i Norveške, koji uočavajući kompleksnost fenomena odgoja, kao i drugih fenomena koje pedagogija proučava, ističu važnost pisanja o metodologiji i znanstvenim istraživanjima koja su prikladna upravo za proučavanje tih fenomena. Čitatelju daju uvid u neke opće probleme i razmatranja u metodologiji, i to uz stalno kritičko preispitivanje i osvrt na neke nove mogućnosti koje nam metodologija daje i koje trebamo iskoristiti.

Knjiga se sastoji od 14 poglavlja, koja su podijeljena u tri tematske cjeline: kvantitativni pristupi metodologiji istraživanja odgoja, kvalitativni pristupi metodologiji istraživanja odgoja i kombiniranje metoda u istraživanju odgoja, kojima pretihode sadržaj i predgovor, napisani na hrvatskom i na engleskom jeziku. Unutar navedene tri tematske cjeline knjige neka su poglavlja napisana na hrvatskom, a neka na engleskom jeziku.

Prvi dio knjige, kvantitativni pristupi metodologiji istraživanja odgoja, čine četiri rada koja propitkuju trenutačno stanje u kvantitativnoj metodologiji i istraživanjima u pedagogiji, kritički se osvrću na pristupe istraživanjima o kojima progovaraju te predlažu neke novije i rjeđe rabljene metode u pedagojskim istraživanjima.

U prvom poglavlju, *Obrada kvalitativnih podataka (log-linearna analiza) u istraživanjima odgoja i obrazovanja*, Siniša Opić piše o jednom od izazova društvenih istraživanja općenito, a to je priroda varijabli kojima raspolaže. Naime, u društvenim istraživanjima, pa tako i u pedagogiji, česte su kategorijalne varijable. Autor ističe da su u nekim nacrtima istraživanja takve varijable vjerojatnije te ih ne treba izbjegavati, ali zato treba prilagoditi metode obradbe podataka upravo takvim varijablama. Kao prijedlog metode obradbe podataka na kategorijalnim varijablama autor predstavlja log-linearnu analizu, za koju ističe da je frekvencijski ekvivalent multifaktorske ANOVA-e te jedna od naj-